Ҡылым
Глагол

- главная и ёмкая часть речи. Он является основным строителем предложения. Например: *бара — идёт, едет; кем бара? — кто идёт (едет)? ҡайҙа бара? — куда идёт (едет)? нисек (нимә менән) бара? — как (на чём) идёт (едет)? Иртәгә атайым һеҙгә машина менән бара. — Завтра отец поедет (отправится) к вам на машине.*

Ҡылым һөйкәлештәре
Наклонения глаголов

- <u>Ҡылымдың бойороҡ һөйкәлеше.</u>
  <u>Повелительное наклонение глагола</u>
- Повелительное наклонение (бойороҡ һөйкәлеше)
- представлено формами 2-го и 3-го лица: **һин уҡы — ты читай, ул уҡыһын — пусть он читает, һеҙ уҡығыҙ — вы читайте, улар уҡыһындар — пусть они читают.**
- 154. Переведите текст. Перевод запишите.
  Закаляйся!
- **Каждый день мой ноги прохладной водой. Приучай себя спать при открытой форточке. Ходи босиком по полу, а летом по земле. Утром обтирай**

Сыныҡ!

- Һәр көн аяғыңды һыуыҡ һыу менән йыу. Үҙеңде асыҡ форточка менән йоҡларға өйрәт. Иҙәндән ялан аяҡ йөрө,ә йәйен ерҙән.

Ҡылымдың хәбәр һөйкәлеше. Хәҙерге заман Изъявительное наклонение глагола. Настоящее время

- **Изъявительное наклонение (хәбәр һөйкәлеше)**
- выступает в формах времени (настоящее, прошедшее, будущее), лица (1-е, 2-е, 3-е) и числа (единственное и множественное).
- Настоящее время изъявителыного наклонения образу-ется следующим образом: к корню (основе) глагола при-соединяются буквы *-а, -ә, -й; далее идут окончания лица.*
- Изменение по лицам выглядит так:
- **Единственное число**
- 1-е л. бел-ә-м знаю ҡара-й-ым смотрю
- 2-ел. бел-ә-һең знаешь ҡара-й-һың смотриш
- 3-е л. бел-ә знает ҡара-й смотрит
- **Множественное число**
- 1-ел. бел-ә-беҙ знаем ҡара-й-быҙ смотрим
- 2-ел. бел-ә-һегеҙ знаете ҡара-й-һығыҙ смотр
- 3-ел. бел-ә-ләр знают ҡара-й-ҙар смотрят

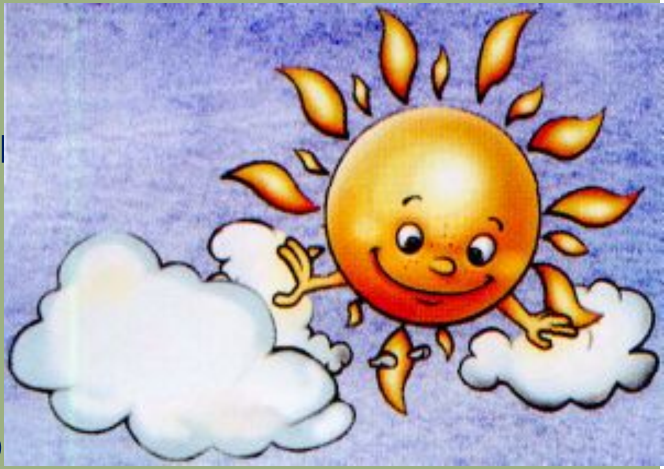

Эшләп алайыҡ!

- 163. От данных глаголов в неопределённой форме образуйте форму настоящего времени в 1-м лице единственного числа, затем множественного числа. Составьте с ними словосочетания.
- Образец: *белергә — мин беләм — беҙ беләбеҙ.*
- эшләргә, яҙырға, белергә, һөйләргә, йүгерергә, буярға, көләргә, ултырырға, ятырға, ашарға, эсергә, бәйләргә, ҡуйырға, йырлай башларға, барып килергә
- 164. Составьте словосочетания.
- һыйыр өрә
- эт мыяулай
- сәскә һайрай
- кәкүк мөңрәй
- һандуғас саҡыра
- бесәй ата

Хәбәр һөйкәлешенең хәҙерге заман юҡлыҡ формаһы
Отрицательная форма настоящего времени изъявительного наклонения

Единственное число 1-е л. бар-ма-йым не пойду

- 2-е л. бар-ма-йһың не пойдёшь
- 3-ел. бар-ма-й не пойдёт

Множественное число

- бар-ма-йбыҙ не пойдём
- бар-ма-йһығыҙ не пойдёте
- бар-ма-й(ҙар) не пойдут
- 3-е лицо единственного числа характеризуется отсутствием показателей лица. В 3-м лице множественного числа окончание множественного числа может и не употребляться: *улар уҡый — они учатся; улар йырлай — они поют.*

Эшләп алайыҡ!

Поставьте следующие глаголы в отрицательной форме и измените их по лицам м числам

Кил

Бар

Һөйлә

Уҡы

Яҙ

Тор

Ҡайт

Уйла

Хәбәр һөйкәлеше. Үткән заман
Изъявительное наклонение. Прошедшее время отрицания

Единственное число

1-е л. бар-ҙы-м ходил(а)

2-е л. бар-ҙы-ң ходил(а)

3-е л. бар-ҙы ходил(а)

Множественное число

1-е л бар-ҙы-к ходили

2-е л. бар-ҙы-ғыҙ ходили

3-е л бар-ҙы-лар ходили

Эшләп алайыҡ!

185. Образуйте форму 3-го лица множественного числа настоящего и прошедшего времени данных глаголов и запишите, выделяя через дефис каждое окончание. Переведите три любых глагола и напишите с ними предложения.

О б р а з е ц: *барырға — бар-а-лар — бар-ҙы-лар.*

һөйләргә, саҡырырға, килергә, күрергә, башларға, йырларға, йоҡларға, ултырырға, йөҙөргә, көләргә, ятырға

186. Спишите, вставляя вместо точек падежные окончания существительных , местоимений. Прочитайте.

Ҡыш айҙары беҙҙең яҡтар... ҡалған ҡоштар өсөн ауыр ваҡыт. Башҡортостан... 70-ләп төр ҡош ҡышлай. Улар... Күбеһе һыуыҡ... түгел, ә аслыҡтан үлә. Ҡоштар беҙ... ярҙамға мохтаж. Шуға күрә улар... ябай ғына тағараҡтар яһарға кәрәк. Бының өсөн магазин... алған һөт ҡаптарын да, бәләкәй банкалар... ла файҙаланырға мөмкин. Иң мөһиме — унда ем һалырға онотмағыҙ.

Үткән замандың юҡлыҡ формаһы
Отрицательная форма прошедшего времени

Единственное число

1-е **л. яҙ-ма-ны-м не написал(а)**

2-е **л. яҙ-ма-ны-ң не написал(а)**

3-е **л. яҙ-ма-ны не написал(а)**

Множественное число

1-е **л. яҙ-ма-ны-ҡ не написали**

2-е **л. яҙ-ма-ны-ғыҙ не написали**

3-е **л. яз-ма-ны-лар не написали**

Глаголы напишите сначала в положительной, затем в отрица-тельной форме во 2-м лице единственного числа. Придумайте несколько предлож

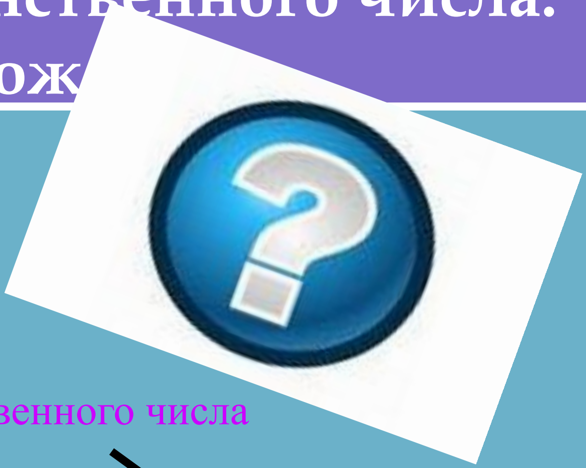

Образец:

Неопределённая форма глагола

2-е лицо единственного числа

положительная форма

отрицательная форма

ҡарарға

қаранығ

ҡараманың

килергә, барырға, йөҙөргә, көлөргә, яҙырға, уҡырға, барып килергә, төшөргә, менергә, атларға, ҡалырға, белергә

Хәбәр һөйкәлеше. Киләсәк заман
Изъявительное наклонение. Будущее время

Единственное число	**Множественное число**
1-е л. бел-ер-мен буду знать	бел-ер-беҙ будем знать
2-е л. бел-ер-һең будешь знать	бел-ер-һегеҙ будете знать
3-е л. бел-ер будет знать	бел-ер-ҙәр будут знать
1-е **л. ал-асак-мын возьму**	**ал-асак-быҙ возьмём**
2-е **л. ал-асаҡ-һың возьмёшь**	**ал-асак-һығыҙ возьмёте**
3-е **л. ал-асак возьмёт**	**ал-асак-тар возьмут**

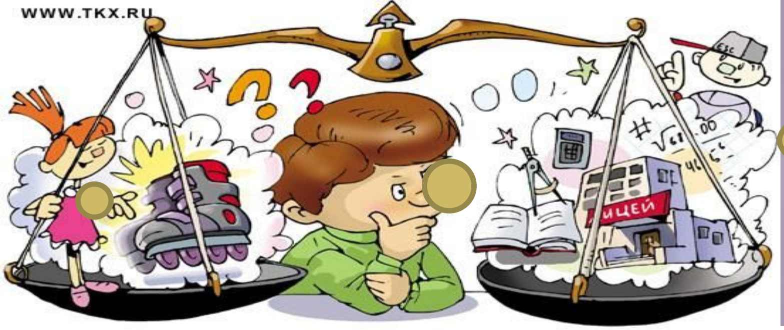

Эшләп алайыҡ!

Образуйте от данных глаголов форму 3-го лица единственного числа будущего времени и переведите.

Образец: *башланы — башлар — начнёт.*

эшләне, көттө, барҙы, барып етте, ашаны, йөҙҙө, бешерҙе, ҡайнатты, түкте, ҡойҙо, күтәрҙе, төштө, яҙҙы, асты, япты, әйтте

Прочитайте стихотворение. Переведите. Спишите.

Саңғысы буласаҡмын,
Тауҙарҙан шыуасаҡмын.
Елдәрҙе уҙасаҡмын.
Ҡоштарҙай осасаҡмын.
Тик бар әле үҫәһе
Үҫкәнемдә көтәһе.
(Ә. Бикташев)

Ҡылымдың шарт һөйкәлеше
Условное наклонение глагола

Условное наклонение (шарт һөйкәлеше) образуется прибавлением к корню (основе) окончаний *-һа/-һә. Затем прибавляется окончание соответствующего лица.*

Единственное число

1-е л. ҡайт-һа-м   если вернусь

2-е **л. ҡайт-һа-ң   если вернёшься**

3-е л. ҡайт-һа   если вернётся

Множественное число

1-е **л. ҡайт-һа-ҡ   если вернёмся**

2-е **л. ҡайт-һа-ғыҙ   если вернётесь**

3-е **л. ҡайт-һа-лар   если вернутся**

Кылымдын шарт һөйкәлеше
Условное наклонение глагола

Условное наклонение (шарт һөйкәлеше) образуется прибавлением к корню (основе) окончаний *-һа/-һә. Затем прибавляется окончание соответствующего лица.*

Единственное число

1-е л. Й9ш989м если живу

2-е **л. Й9ш9894 если живешь**

3-е л. Й9ш989 если живет

Множественное число

1-е **л. Й9ш989к если живем**

2-е **л. Й9ш989ге2 если живете**

3-е **л. Й9ш989л9р если вернутся**

Белемеңде арттыр

Прочитайте и переведите глаголы. Спишите, заменяя данные глаголы в неопределённой форме глаголами в условном наклонении 1-го лица единственного и множественного числа с указанием местоимений. Составьте несколько предложений.

Образец: бейергә — *мин бейеһәм, беҙ бейеһәк.*

әйтергә, һөйләргә, барырға, алырға, һатып алырға, рөхсәт итергә, йырларға, ҡарарға, ятларға, ғәфү итергә

Знаете ли вы? Прочитайте. Переведите.

Онотмайыҡ!

Шуны бер ваҡытта ла онотмайыҡ: әгәр беҙҙең һәр беребеҙ көн дә 100 грамм икмәк ташлаһа,тик Башҡортостанда ғына ла көн һайын 380 тонна ҡиммәтле ризыҡ әрәм була. Был 475 мең булка тигән һүҙ. Был тиклем икмәкте бешереү өсөн 247 тонна иген, ә уны үҫтереү өсөн 1 мең гектарҙан ашыу ер кәрәк. Күпме кеше хеҙмәте, яғыулыҡ юҡҡа сыға! Нисәмә мең һум аҡса елгә осорола! Ә бит ер йөҙөндә 900 миллионға яҡын кеше бөгөн дә туйғансы икмәк ашай алмай. Йыл да 50 миллион кеше астан үлә!

әрәм була — пропадает

яғыулык — горючее юк

ка сыға — уничтожается

елгә осорола — пускается на ветер

туйғансы ашай алмай — недоедает

стан үлә — умирает с голоду

Кылымдың теләк һөйкәлеше
Желательное наклонение глагола

Желательное наклонение (теләк һөйкәлеше) образуется при помощи окончаний *-ғы/-ге; -кы/-ке, -ғо/-гө,*

-КО/-КӨ. Затем прибавляется окончани соответствующего лица и глагол кил

Единственное число

1-е л. аша-ғы-м килә мне хочется есть

2-е л. аша-ғы-ң килә тебе хочется есть

3-е л. аша-ғы-һы килә ему хочется ес

Множественное число

1-е л. аша-ғы-быҙ килә нам хочется есть |

2-е л. аша-ғы-ғыҙ килә вам хочется есть

3-е л. **аша-ғы-лары килә им хочется есть**

Һинең нимә эшләгең килә?

249. Дайте на следующие вопросы полные ответы от 1-го лица множественного числа: сначала положительные, затем отрицательные.

а) Өйгә ҡайтҡығыҙ киләме?

б) Беҙгә килгегеҙ киләме?

в) Кемгә барғығыҙ килә?

г) Төркиәгә барғығыҙ киләме?

ғ) Башҡортса өйрәнгегеҙ киләме?

Таблица изменения глаголов прошедшего времени по лицам и числам

Конечн.бук. основы	Аффикс пр. врем.	Единственное число			Множественное число		
а, о, ы ә, ө, е	-ны, -но -не, -нө	3л.	1л.	2л.	3л.	1л.	2л.
		—	-м	-ң	-лар ләр	-ҡ -к	-ғыҙ -гөҙ
л, м, н, ң	-ды, -до -де, -дө	—	-м	-ң	-лар -ләр	-ҡ -к	-ғыҙ -ғоҙ
Р Й, Ҙ, у, ү	-ҙы, -ҙо -ҙе, -ҙө	—	-м	-ң	-лар -ләр	-ҡ -к	-ғыҙ -ғоҙ
к, ҡ, п, ç, т	-ты, -то -те, -тө	—	-м	-ң	-лар -ләр	-ҡ -к	-ғыҙ -ғоҙ

Пользоваться таблицей можно следующим обра-зом: берём глагол кил, прибавляем показатель прошед-шего времени **(килде),** эта же форма является формой 3-го лица **(ул килде).** Если надо поставить глагол в 1-м лице, то прибавляем аффикс *-м* **(килдем),** во 2-м лице — аффикс ***-ң*** **(килдең) и т. д.**

Таблица изменения глаголов в настоящем времени

Конечн. бук. основы	Аффикс пр. врем.	Единственное число			Множественное число		
		3л.	1л.	2л.	3л.	1л.	2л.
Гласные	-й	—	-ым -ем	-һың -һең	-ҙар -ҙәр	-быҙ -беҙ	-һығыҙ -һегеҙ
Согласные	-а -ә	—	-м	-һың -һең	-лар -ләр	-быҙ -беҙ	-һығыҙ -һегеҙ

Будущее время глаголов в башкирском языке образуется при помощи аффиксов ***-ыр, -ер, -ор, -өр, -р:*** **бар — барыр, бир — бирер, аша —** ***ашар,*** **һөйлә — һөйләр, кот — котөр.** Они изменяются как глаголы в настоящем времени. Только в 1-м лице единственного числа имеют

Көләп алайыҡ!

Был ҡайһы ваҡыт?

Ҡылымды өйрәнгән саҡта, уҡытыусы Сәлихкә таҡтала ҡылымдар яҙырға ҡушты: «Мин йыуынам, һин йыуынаһың, ул йыуына, беҙ йыуынабыҙ, һеҙ йыуынаһығыҙ, улар йыуыналар».

Сәлих яҙып бөткәс, уҡытыусы унан:

— Был ҡылымдарҙың заманын билдәләргә кәрәк. Уй-лап ҡара әле, ҡайһы ваҡыт тураһында һүҙ бара? — тип һораны.

— Иртәнсәк.

Сәлих дөрөҫ яуап биргәнме? Был ҡылымдар ҡайһы заманды белдерә? Уҡытыусы ҡылымдары нимә менән үҙгәрткән?

БЕҘ ТУЙҘЫҠ

Уҡытыусы Мөриткә «ашарға» тигән ҡылымды зат менән үҙгәртергә ҡушты. Мөрит таҡтала: «Мин ашаным, һин ашаның, ул ашаны, беҙ...» — тип яҙып туҡтап ҡалды.

— Ниңә туҡтаның? Артабан яҙ, — ти уҡытыусы. Мөрит тик тора.

— һин дөрөҫ яҙа башлағанһың: «Мин ашаным, һин ашаның, ул ашаны, беҙ...» Йә, артабан нисек булыр?

— Беҙ туйҙыҡ.

Мөриткә ярҙам итегеҙ: уның ҡылымдарын зат менән үҙгәртеп бөтөрөп ҡуйығыҙ. Был ҡылымдар ниндәй заманда килгән

Ха-ха-ха! Хи-хи-хи!

Был көләмәстә ҡылымдар ниндәй һөйкәлештә?

МУЛЛА МЕНӘН ХУЖА НАСРЕТДИН

Бер мулла һыуға бата башлаған, ти. Ярҙағы кешеләр, уны ҡотҡармаҡсы булып, уға ҡысҡыралар икән:

— Ҡулыңды бир!

— Бир!

— Бир!

Ә мулланың ҡулында көмөщ тәңкә булған, шуға күрә ул: «Былар минең аҡсамды алырға итәләр», — тип уйлап, ҡулын һонмай ҙа ҡуя икән.

Шул саҡ Хужа Насретдин бер көмөш аҡсаны алған да муллаға:

— Мә! Ал, мулла, ал! — тип күрһәтә башлаған.

Мулла Хужа ҡулындағы аҡсаны алыр өсөн ҡулын һонған ғына икән, Насретдин уны тартып сығарған, ти.

Ана шунан ҡалған ул «Мулла бир тигәнде ишетмәй, ал тигәнде ишетә» тигән мәҡәл.

Көләмәстән мулланың яратҡан һәм яратмаған ҡылымын табығыҙ. Улар менән һөйләм уйлағыҙ.

Белемдәрҙе тикшереп ҡарайыҡ

Что означает глагол

1. Предметтың исемен, атамаһын.
2. Предметтың билдәһен.
3. Предметтың эшен, хәлен, хәрәкәтен.
4. Предметтың иҫәбен, һанын.

***На какие вопросы отвечает глаголы*:**

1.Кем?Нимә?Ни?
2. Ниндәй? Ни төҫлө? Ҡайһы?
3. Ни эшләй? Ни эшләне? Ни эшләйәсәк?
4. Нисек? Ни рәүешле? Ҡасан? Ҡайҙа?

***В каком ответе даны глаголы*.**

1) китап. эшсе, гармун, һыйыр, әтәс;
2) ҡыҙыл, зәңгәр, йәшел, күкһел;
3) мин, беҙ, уларҙың, һеҙгә, уны;
4) уйнай, ауырыны, ятасаҡ, үҙгәрәләр.

Напишите названия наклонений глагола:

а) бойороҡ һөйкәлеше - кил, килегеҙ, ҡайт, ҡайтығыҙ;
б) ...-...
в)…-…
г)…-...

Белемдәрҙе тикшереп ҡарайыҡ

Поставьте следуюгщие глаголы тот, һыйла, өрлә, ҡатнаш:

настоящее время

глаголы в нужном времени: ***кил, тыңпа.***

прошедшее время

будущее время

Найдите ошибки, исправьте их:

1) Мин килмәдем. 4) ^Мин уҡымаҙым.

2) Мин барманым. 5) Мин һөйләшмәнем.

3) Мин эшләмәлем. 6) Мин көлмөнем.

Переведите глаголы на башкирский язык:

я читал – уҡыным, прочитал — уҡып сыҡтым- …, дочитал - … , перечитал - .. рисовал-… , дорисовал…-пел -… запел -… делал — … , сделал - … ?

Вместо точек поставьте нужные окончания:;

Мин йырлайым	***Беҙ йыр***
һин йырла...	***һеҙ йырл***
Ул йырла...	***Улар йыр***

По образиу постаеьте глаголы в нужном лице и числе

Мин бейенем	***Беҙ ...***
һин ...	***һеҙ ...***
Ул ...	***Улар ... ?***

Белемдәрҙе тикшереп ҡарайыҡ

Раскройте скобки:

1) Йәкшәмбелә беҙгә туғандар (приехали),
2) Дүшәмбелә мин сәғәт етелә (вернулся).
3) Шишәмбелә һин дүртенсе яртыла (пришел).
4) Шаршамбыла ул ауылға (ездил).
5) Кесе йома беҙ магагинға (ходили).
6) Бөгөн беҙ тәмле аш (сварили).
7) Кисә улар бутҡа (ели).
8) Мин кассаға ҡырҡ өс һум (заплатил).
9) Ул лимон менән сәй (пил).
10) Беҙ китапхананан яңы китаптар (взяли)?

К акому наклонению относятся глаголы:

Эшләй, эшләне, эшләгән, эшләр, эшләйәсәк:

а) бойороҡ һөйкәлеше в) теләк һөйкәлеше б) шарт һөйкәлеше
г) хәбәр һөйкәлеше?

Выберите подходящий глагол: Әсәй ҡамыр ...

Йыуа, ашай , таҙарта ,эсә ,баҫа, бешерә , яһай , әрсей , һала?

Белемдәрҙе тикшереп ҡарайыҡ

Выберите подходящий глагол: *Табип яҡшы …*

яһай ,уйнай , дауалай , ауырый , һыҙлай ,йырлай?

Найдите правильный перевод: Они хотят изучать язык:

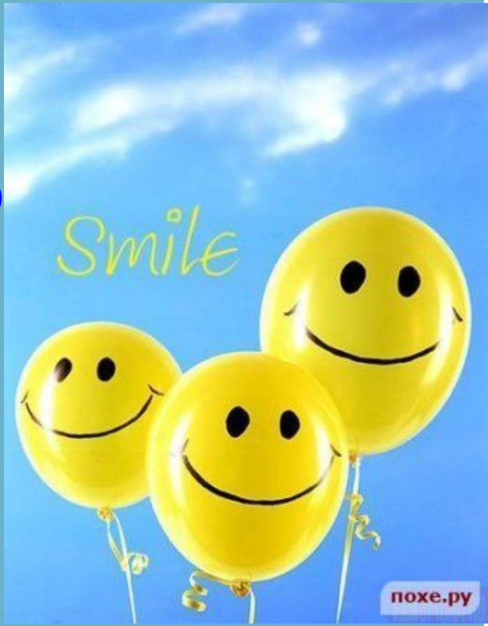

Уларҙың башҡортса һөйләшкеһе килә.

Уларҙың башҡорт телен яҡшы беләһе килә

Уларҙың башҡорт телен өйрәнгеһе килә.

Уларҙың башҡортса аңлағыһы килә

Выберите подходящий глагол.

1990 йылда Башҡортостандың

суверенлығы тураһында Декларация...

һаҡланды табылды килеп сыҡты

ҡабул ителде һүрәтләнде

Белемдәрҙе тикшереп ҡарайыҡ

Найдите правильный перевод. Һандуғастар һайрай:

Грачи кричат.

Соловьи поют.

Ласточки поют.

Вороны пляшут?

Выберите нужный глагол: Апайым киноға барырға...:

а) шатлана в) әҙерләнә 1) төшә

б)уҡыта г)тегә д) йүгер

Выберите нужный глагол: Мин дәрестән һуң түңәрәккә

1)ҡалам 3) барабыҙ 5)булабыҙ

2) китә 4) киләһең 6) ҡыҙыҡһынам?

Вместо точек поставьте подходящий глагол: Былтыр ҡайындар тағы йәшел япраҡҡа ...

а) ҡаплана

б)төрөндө

в) ҡапланасаҡ

Уңыштар һиңә !